

METAFORIKA VATRE U *JUDITI*

Ante Stamać

UDK: 821.163.42–13
81'373.612.2
Izvorni znanstveni rad

Ante Stamać
Filozofski fakultet
Z a g r e b

Ovom su izlaganju u podlozi četiri metodološke pretpostavke:

1. Funkcija antagonista u općoj semiotičkoj strukturi epa ravnopravna je funkciji protagonista. Bez obojice aktanata nema epske strukture. Bez Oloferna nema sve ako i naslovne Judite, pa kao što glavna junakinja posjeduje svoje obilježujuće atribute, odnosno, metonimički, svoja “smina stvorenja”, tako svoje atribute i “stvorenja” posjeduje i Oloferne: atribute statičke (epitete) i dinamičke (aktualno izabrana a sličnosna “druga imena”).

2. Mikrostrukture vrlo složene cjeline, kao mjesta snažnijih ili manje snažnih semantičkih zapleta, ne samo kao tipizirani prolazni rascjepi pojedinih pjevanja, mahom su reprezentativne za cjelinu, bilo kao sinegdohe, bilo kao metonimije, bilo pak, ili pogotovo, kao metafore koje se mogu uskladiti, upravo koagulirati u kakav globalni alegorijski niz.

3. Na tragu tog postulata, “vatra” Olofernova, njegov “oganj”, u nekolikim svojim metaforičkim odbljescima (vidjet će se, jer je to tijelo ovoga izlaganja) tvori stanoviti poredak, put od izvanjski fokalizirane “priče o spaljenoj zemlji”, preko moralne ili političke bahatosti prema bližnjemu, do unutrašnjega samorazornog pokretača antagonistove vlastite propasti.

4. Na temelju takva uvida, unutarnji Olofernov rasap, izgorijevanje, odgovara izvanjskoj pobjedi vode. *Judita* i jest, metonimički, priča o obrani načela vode, bitka za živodajni potok koji optječe i opskrbljuje Betuliju, pa je glavni lik, protagonist, zaštitnica “statične” vode, što je hoće poništiti “dinamična”

antagonistova vatra. Spašavajući vodu, Judita spašava svoj puk i narod. Zbog toga uostalom i polazi na svoj uspješni ratnički pohod.

U skladu s tim općim metodološkim postulatima — koji se, svi odreda, izvode iz promišljanja cjeline epa (zajedno s njegovim prototekstom, starozavjetnom *Juditom*) — u skladu dakle s tim dosad filološki provjerenim i teorijski utemeljenim stavovima, odčitati nam je, posebice glede trećeg metodološkog kompleksa, mikrostrukture što ih je prokušana i tradicionalna teorija ornatusa zvala stilskim sredstvima, a ja ću ih, zajedno s teoretičarima našega doba, zvati mjestima semantičkih zapleta.

Njezinu detektiranju i najskrtijem (a nedakvatnom) objašnjavanju stoji - u tom smislu valjana još i danas — znamenita ekspertiza Petra Skoka iz godine 1950.* On je pomnim čitanjem izradio čitav katalog ustaljenih ili (u Marulićevo doba) novih semantičkih zapleta, što ih on, s oslonom o klasičnu retoričku stilistiku, zove “ukrašenim govorom”. Vjerovalo se tada da je na pjesniku, mentalnom *auctoru*, dodatno obaviti kakvu ljepotnu i “uspjelu” *elocutionem*, s naptkom da spjev treba “samo dodatno” *verbis ornare*. Pa je i klasična stilistika zapravo bila nauk o elokuciji, o trećem stupnju retoričke djelatnosti. U takav “ukrašeni govor” spadala bi za nas primjerice i gnomska kontaminacija dviju kratkih alegorija:

*Piše ti na prahu i po salbun sije,
ki se oholu bahu svit dat usiluje.*

(II, 638-9)

Istražujući stilske Marulićeve izbore, Skok obilato navodi i primjere metaforičkog izražavanja, zadržavajući se na područjima, primjerice: nebeske i atmosferske pojave, svakodnevni život, pa plovidba i more, te leksikalizirane metafore. Puno je toga obavio svojim opsežnim katalogom “posebnih poraba riječi” učeni naš jezikoslovac, i svatko tko se hoće latiti “unutarnjeg”, pomnog čitanja *Judite*, dobro će učiniti usporedi li svoju vlastitu snimku s onom Skokovom. Slijedeći taj uzor, glede metaforike vatre moguće je ustanoviti:

Leksičko okružje pojma vatre, najčešće izraženo leksemima *oganj*, *vručina*, *plam*, smješteno je u trima područjima kakve psihičke, fizičke i društvene zbilje. Prvo, i nama najzanimljivije područje jest Oloferново ponašanje i njegova osobnost. A ona se, prema mojim, svakako skromnim nalazima, metaforom “dodiruje” 9 puta. Drugo je područje svakodnevno življenje židovskoga puka, te se nekako vidi kao “pozitivna” slika svijeta, i nije metaforizirana. To su primjerice izbori i sklopovi: *svitilnike žgahu* (puci pokorni Olofernu), pa *tance su igrali, svitila žegući* Betulijani nakon Juditina pothvata, te *saužge činiše gori na oltare*, žrtve paljenice dakle, isti ti Betulijani. Treće, i opet nemetaforizirano područje, jesu opći zakoni življenja. To je primjerice ona aluzija na Suzanu, aluzija u funkciji tumačenja ili prizivanja analognoga Holofernova “uspaljenja”, na Suzanu dakle, *ku vidiv ognjem jur studena starost / užga se dviju prem, kim sva laž da žalost*.

* Petar Skok, *O stilu Marulićeve “Judite”*, Zbornik Marka Marulića, JAZU, Zagreb 1950, str. 165-241.

(IV, 125-6). Ili pak činjenični događaj Manašeove smrti od sunčanice. Juditin suprug doživio je takvu sudbinu od prekomjerne vrućine, od užarenja prirode:

*Ovogaj na poses, gdi se žetva tvori,
kad Sirij tere Pes najvećma uzgori,
moć toplin umori plamena vrućijih.*

(III, 919-921)

Ili pak, što je u skladu s Marulićevim kršćanskim nazorima o početku i kraju svijeta u blagotvornoj vatri stvaranja, onaj slavljenički dvostih prije samog kraja spjeva, prije dakle zaključne alegorije o pjesnikovu osobnom plovu, dvostih u kojemu se izriče pohvala:

*Juditi u komu slava će biti dokol
svitu zemaljskomu počne gorit okol.*

(VI, 2120-21)

Ti primjeri, nemetaforički, pridonose alegorizaciji temeljne fabularne okosnice *Judite*; nekakav su biblijsko-metafizički obzor, na kojemu se nazire početak i kraj. S njime se međutim, s tim doslovce “vatrenim” smislom, koji se može podvesti pod opću “toplinu” Božjega stvaranja, usklađuje međutim i “grješna oporba”, područje koje je doista metaforizirano, i to putem od doslovnosti zločinstava vatrom do vlastita metaforizirana samorazora vatrom. To je područje Oloferne, antagonist u moralnoj vizuri, a zapravo protagonist kao djelatnik zla. Svakako, Juditin protustožernik.

Glede Oloferna, semantika vatre metaforizira se na putu od “vatre” kao zbiljske manifestacije što je Oloferne *izvana uzrokuje*, pa je on dakle subjekt, do “vatre” kao psihičke manifestacije što je Oloferne *iznutra doživljuje*, pa je on dakle objekt, on je trpno biće, i kao takvo bit će dokrajčeno: fizički i moralno.

Zapravo, “put” metaforizacije kao sličnosnog procesa zbiva se od prvotne doslovnosti, preko “vrućine” koja obuzima Oloferna, do vatre putenosti, koja ga razara iznutra. Zbiva se to uostalom sukladno s fabularnim tijekom.

U početku je to ratničko hodanje po zemlji, na kojoj vojska ostavlja pustoš paljevine:

*Jaki da utežni pod njimi pastusi,
pojt u boj užežni već nere u gusi.*

(I, 221-2)

Crvenilo tu nije daleko od “ognja”:

*... horugva ćuhtaše
bila ter čerljena...*

(I, 231-2)

karvavo mu oko, čarljen biše obraz

(I, 235)

A onda, ključni događaji:

*Seli tere dvori, poljem kada gode,
u dne al u zori, paljihu se hode.*

(I, 295-6)

Sad dolazi “miješanje” nemetaforizirane i metaforizirane vatre. Prva je još uvijek izvanjska, druga počinje proces unutrašnjeg Olofernovog izgaranja:

I sve svaršiti vruć ...

(II, 312)

*Damasku prid vrati prišad, malo potarp,
poče žita žgati ka jur prošahu sarp.
Začarni kako čarp polje, kad požar sta,
ne bi utlin ni karp, da golo sve osta.*

“Vatrena” se uspostavlja vlast nad “spaljenom zemljom”:

Tako t’ ognjenu vlast Oloferna slišav,

(II, 354)

Svitilnike žge mu, krune donošahu,

(II, 402)

Te, suočen s neposluhom puka što ga je on lako htio pokoriti, on postaje postupno “ognjen”, njega obuzima bijes, pa mu se izvanjsko crvenilo pretvara u unutrašnju “vatru”:

*Kad ču ognjeni Oloferne taj glas,
da su zasedeni puti od gorskih staz,*

(II, 522-3)

Obavljena je primarna metaforička pretvorba, pounutarnjenje vatre što ju je sijao, te Oloferne postaje jedno s njom: zajedničko im je obilježje, pored razornog crvenila, izgaranje kao proces. Taj će se proces intenzivirati radom podložnika:

*Veziri toj čine, Oloferna gnjivu
pridaše vrućine, kako konju živu*

(III, 647-8)

Posljedica je “na drugoj strani”, u puka betulijanskog, sve veća žeđ, sve manje vode u njima, dakle sve veće približavanje vatrenu počelu:

*Od tada unide u gradu sušina,
z gusteran izide jure i vlažina.*

žeju, ka ih žgaše

(III, 815-16, 820)

Na tom mjestu epa, u “nasporu” (F. Marković), na mjestu pravog i bitnog aristotelskog “zapleta”, nastupa Judita sa svojom odlukom. Pripovjedač tad, objektivni promatrač, koji “predočuje” (Staiger), priziva u epsko aktualizirano sjećanje prethodne slučaje iz biblijske povijesti, te nudi *exempla* sličnih “unutarnjih vatrenjaka”, koji su doživjeli sudbinu sličnu Olofernovoj. To su dva starca koja su se “namurala” u Suzanu čistu, te Samson koji, obavivši čin paljenja, kasnije doživljuje smrtnu kob u Dalilinu naručju:

*Al ku vidiv ognjem jur studen starost
užga se dviju prem, kim sva laž da žalost.*

-----
*Al cić ke obilstvo filistinskih njiv
požga, pustiv mnoštvo lisic, Sansonov gnjiv.*

(IV, 1.132-3, 1.138-9)

Kada se zbila “likvidacija”, pripovjedač ne opisuje metaforom Olofernovu “uspaljenost” kao suputnicu pijanstva, ali to čini putem metonimije, opisujući proces u njegovih dvorjana:

*U obraz jim plami a na nosu para, (metonimija!)
I na brade prami lašćaše se ckvara.*

(V, 1.511-2)

Ali je tomu prethodila epičarova “prognoza”, poznata iz već navedenih primjera staraca i Samsona:

*Slaja mu bi meda, da gorkost će žerat,
studeniji leda kada bude ležat.*

(V, 1.411-2)

(Zanimljiv je to primjer moguće aristotelovske pretvorbe “prema razmjerju”: A med : B gorkost = C vatra : D led. No moguću bi racionaliziranu “zamjenu” bio mogao obaviti kakav kasniji “azijanistički” manirist, ne i sređeni “aticistički” Marulić!)

U cijeloj “priči” dakle, odzrcaljenoj u načelu metaforike, zbivalo bi se sljedeće:

U početku su predočene slike doslovce “spaljene zemlje”, zorni učinak rada asirske vojske: njezine agresije i stalnih navala. Ali istodobno, tijekom toga općeg epskog zbivanja, Oloferne postaje sve više *vruć*. U drugom pjevanju on će steći *ognjenu vlas* (354), te će se taj pridjev prenijeti i na njega: postat će *ognjeni Oloferne*. Potom se, već takav, još više pali iznutra, čemu pridonose njegovi doglavnici, koji njegovu *gnjivu* naknadno *pridaše vrućine*. A na kraju — recimo to suvremenim izrazom iz “ženskog pisma” — biva dokraja “uspaljen” i kao naručen za Juditin nož; za njezin *bičag*; za metonimiju hladnoće. Nož je nemilosrdno hladan: svojom masom, i svojim posljedicama glede žive supstancije u koju se okrutno zarije. Marulić to opisuje istovrsnom objektivnom hladnoćom:

*To rekši dviže ram i na nogah postup,
ter muče bičag snam ki visaše o stup.*

*Podri ga, kičmu zdup Oloferna jednom,
a drugom rukom lup, kla skube objednom.*

(V, 1565-8)

Nije na odmet uputiti i na metonimiju “dim”, i danas najčešći primjer indeksičke semantičke relacije u temeljnom semiotičkom sustavu. On, Oloferne, koji je između vatrena užasa i konačne pustoši neko vrijeme ostavljao da se vidi vatrina posljedica, dim, na kraju i sam doživljuje da se zgasi i njegov vlastiti dim. Marulićevim vlastitim riječima:

*Zgrize ga mao čarv oružjem njegovim.
Ubi ga ženska sarv, ki biše prostro dim
da zajme svitom svim.*

(V, 1573-5)

*To t' su bili pati, za ke Bog gospodin
Dostoja se obrati Juditu, kako t' dim
Po njoj da zgasi dim Oloferna ljuta*

(VI, 1598-60)

Sada *dim*, nekoć *ognjeni Oloferne*, pridjevska metafora iz III. libra, a u neposrednom jezičnom kontekstu *Kada ču ognjeni Oloferne taj glas*, jedna je od onih za koje se otrpve ne bi zapazilo da je posrijedi zapleteno semantičko ustrojstvo. Već svojom paradigmom naime — pridjev + vlastita imenica — izvrgnuto je, to ustrojstvo, visokom stupnju mogućnosti leksikalizacije, putu prema “mrtvoj” metafori; u najboljem slučaju pojmit ćemo je kao ukrasni pridjev, kako to čini i Skok. Nisam međutim siguran da bi pridjev “ognjeni” uz vlastitu imenicu funkcionirao u svim kontekstima domarulićevske hrvatske književnosti kao ponovljiv, sam od sebe porabljen element pridjevsko-imeničke sintagme. Postojao je doduše *zmaj ognjeni*, ili *Lucifer ognjeni*, jamačno i koji drugi posve leksikalizirani “ognjeni agens”, ali ne i kakav “ognjeni junak” iz jednokratne književnostilske porabe, imenovan, te baš tako, s punom unutrašnjom hermeneutičkom obrazloženošću, i identificiran. Ne bi dakle bila riječ o ukrasnu epitetu nego o eminentno semantičkom zapletu, o semantičkoj preinaci a ne promjeni, o zapletu koji se kasnije, u kasnijoj književnosti, eventualno i automatizirao, pa zato i danas imamo frazema u kojima se semantičko polje vrućine, ognja, vatre, požara i sl. vezuje uz turbulentna psihička stanja i svojstva duševnosti. Bilo kako bilo, *ognjeni Oloferne* Marulićeva je autorska preinaka značenja, a koja je njezina funkcija u čitavu djelu, pokazano je nizom pretvorbi metaforičkih odbljesaka iz semantičkog polja vatre.

Metafora se naime u književnom djelu ne identificira i potom analizira tek u svom mikrostrukturnom okružju, premda je to prvi uvjet njezina prepoznavanja, nego, uz provjerene mehanizme leksičkosemantičke sličnosti, u općem nebosklonu djela: funkcioniranjem tijekom cjeline makrostrukture. Holofernov se lik može ukratko prikazati kao shema: **A** — vojskovođa, vitez : **B** — mrtvac odrubljene glave, *svinja* = **C** — vatra : **D** — dim, hladnoća. To je taj unutrašnji antagonizov

razvoj, podložan tijekom cijelog epa metaforičkoj zamjeni **A : D = C : B**. A najjednostavnije je reći kako oganj postaje dim, pa hladnoća.

Oloferne je, očito, načelo vatre. Kao vojskovođa sile koja cijeli svijet stavlja u stanje njemu neprirodnih svojstava — jer je načelo Božjeg svijeta izvaganost elemenata — kao takav, dakle, on, *ognjen* i *vruć*, preuzeo je na se izvršenje i ozbiljenje Nabukodonozorova naloga, da sav poznati i nepoznati svijet pobudi na stanje opće zaraćenosti.

Plamen svijeta, i u kršćanskom, Marulićevu svjetonazoru, i po zdravoj pameti, pripada samo načelu, koje je stvorilo svijet i kojemu stoji na raspolaganju dovršetak vremena. Gorenje kruga svijeta dano je sili koja *jest* i koje će biti, Marulićevim riječima, baš kao i Juditine *slave*,

...*dokol*
svitu zemaljskom počne gorit okol.

To gorenje svijeta ne pripada Olofernu. On se drznuo na njegovo “inicijalno paljenje”. Ono, bitna vatra, dano je samo vrhovnom načelu, Bogu. A Oloferne? On je započeo vatru koja pripada samo njegovoj ljudskoj naravi, on je stao širiti plamen, on svoj okoliš i svoje bližnje uvodi u stanje gorenja, pa je dakle, preuzevši na se ozbiljenje atributa i ovlasti Božjih, dočekaio svoj hladni kraj. I to po nalogu Nabukodonozorovu, koji je htio na ovome svijetu preuzeti ulogu Boga. Držimo li se egzegeze Marulića, a moramo, jer je tako i danas, ni caru to nije dopušteno.

Vatra i *dim* metonimički su povezani relacijom pretvorbe dvaju agregatnih stanja fizičkog svijeta: uzroku jednog nužno slijedi posljedica drugog. Ta metonimička relacija tijekom odvijanja radnje i fabule epa “uvlači u sebe” vojvodu Oloferna, koji dijeli skupove atributa i početnog i završnog stanja u procesu odvijanja ovoga svijeta.

Držim da se tako, pomno odčitana na semantičkim mikrostrukturama, ocrta druga, bitna radnja, usporedna s onom koje se u svom ostvarenom naumu, u eksplicitnoj epskoj makrostrukturi, latila protagonistica Judita. Što, dakako, implicira da je spjev *Judita* koliko složeniji toliko i u sebi koherentniji no što se obično misli.

Ante Stamać

THE METAPHOR OF FIRE IN *JUDITH*

In *Judith* a perfect kinship between the micro and macrostructure can be observed. One of the most important microstructural features of the whole work is metaphor, or its principle of similitude. As in the whole of the work, in individual places of the whole, careful reading can establish the recurrence of lexical and phrasal elements that bear out the meaning of the whole. One of these recurrent elements is the metaphor of fire. At first, not often but very efficiently, it comes out in the metonymic registration of the space through which the conquering army (even today known by the idea of the burned land) is led by the general, Holofernes. Subsequently, the increasingly important semes of fire are transferred to him. He, as general, becomes increasingly inflamed, and then, as short-sighted soldier more and more intoxicated with his transient victories, and at the end inflamed with drunkenness and lust. At the peak of his fiery metonymy, he is met by the representative of the “city without water”, Bethulia. The principle of “cold water” wins out over the “burned land” principle. In this paper, using methods from lexical, semantic and structural semiotics, the development of the metaphors of fire, flame, heat, and burning and other words that cover the semantic field of combustion are followed up.